

Kulturhistorisk förstudie

Torsvik - Eurostop

– inför planerad fjärrvärmekulvert

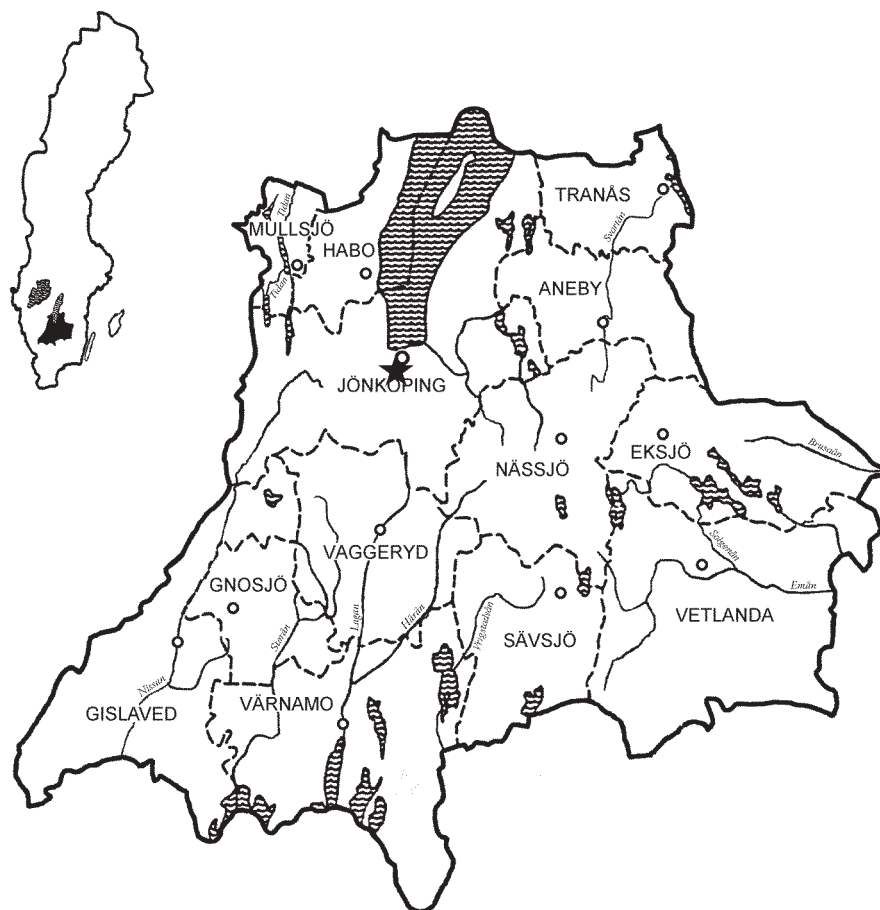
*Barnarps och Ljungarums socknar i Jönköpings kommun
Jönköpings län*

Kulturhistorisk förstudie

Torsvik - Eurostop

– inför planerad fjärrvärmekulvert

Barnarps och Ljungarums socknar i Jönköpings kommun
Jönköpings län

Rapport: Lisa Skanser

Digital kartbearbetning: Lisa Skanser

Grafisk design: Anders Gutehall

Tryckning och distribution: Lars-Göran Gustafsson och Marita Tidblom

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

Jönköpings läns museum
Box 2133
550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2003

Innehåll

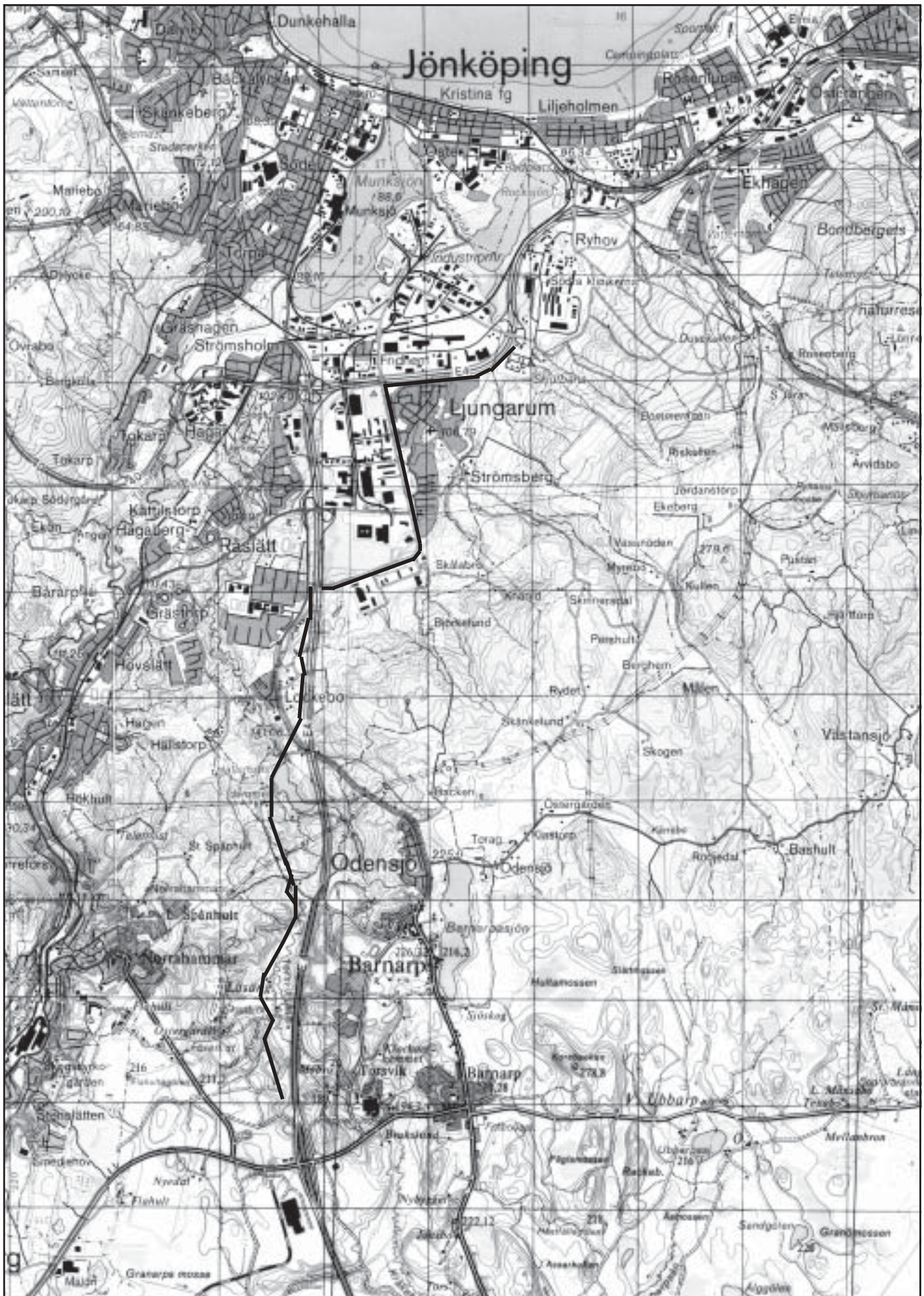
Inledning	5
Sammanfattning	5
Omfattning	5
Målsättning	6
Metod	6
Topografi	6
Fornlämningsmiljö och Resultat	7
Ortnamn	9
Läsäng	9
Lockebo	9
Äldre Kartmaterial	10
Tekniska och administrativa uppgifter	10
Referenser	10
Tryckta källor	10
Otryckt källa	11
Muntlig källa	11
Arkiv	11
Kartunderlag	11

Bilagor

Bilaga 1 Karta

Figurer

Figur 1 Utdrag ur gröna kartans blad 7D:SV, 7D:SO, 6D:NV och 6E:NO 4

Figur 1. Utdrag ur gröna kartans blad 7D SV, 7D SO, 6D NV och 6E NO. Ledningssträckningen är markerad med svart linje.
Skala 1:50 000

Inledning

Jönköpings läns museum har under januari månad år 2003 genomfört en kulturhistorisk förstudie inför en planerad fjärrvärmekulvert från Torsvik, Barnarps socken till Eurostoprondellen, Ljungarums socken i Jönköping. Förstudien var beställd av Jönköping Energi AB, genom Stig Wikström, och skall ligga till grund för bedömningen av fjärrvärmekulvertens lokalisering mellan planerad nyetablering av avfallskraftvärmeverk och befintligt fjärrvärmenät. Ansvarig för fält- och rapportarbetet var Lisa Skanser, extra antikvarie vid Jönköpings läns museum.

Sammanfattning

Förstudien syftade till att peka ut känsliga kultur- och fornlämningsmiljöer där alternativa sträckningar är att föredra. Efter fältgranskning och arkivstudier anser Jönköpings läns museum att inga hinder föreligger avseende föreslagen lokalisering av fjärrvärmekulvert.

I den södra delen av förstudieområdet går den planerade sträckningen till största delen genom skogsmark och i den norra längs med befintligt vägnät genom Ljungarums industriområde och bostadsområde. I samband med den översiktliga fältgranskningen påträffades nya fornlämningar. Några områden bedöms kunna hysa fornlämningar som inte är synliga ovan mark. Avgränsningarna av dessa områden är dock inte exakta och besiktningen ersätter således inte en noggrann arkeologisk utredning. Vid en eventuell exploatering, då arbetsområdet beräknas kunna uppgå till en bredd av 20 meter, kan fortsatta arkeologiska insatser inte uteslutas. Bland annat kan området vid Korsvägelyckan nämnas som speciellt känsligt då ett antal kända fornlämningar finns i nära anslutning till kulvertens föreslagna sträckning. Länsstyrelsen beslutar om ytterligare åtgärder.

Omfattning

Aktuell förstudie omfattar en cirka 9 kilometer lång sträcka. Kulverten består i huvudsak av två stycken rör med utvändig diameter på cirka 800-1000 mm. Rören förläggs i mark med minsta täckning på en meter. Vid svåra passager kan kortare förläggning i luft bli aktuell. Vid byggandet av kulverten beräknas arbetsområdet uppta en bredd på ungefär 20 meter. För framtida drift och underhåll behövs en permanent väg utmed kulverten. I största möjliga utsträckning skall befintliga vägar utnyttjas. Där dessa ej kan utnyttjas anläggs en skogsväg.

Den föreslagna sträckningen utgår från det planerade kraftvärmeverket, väster om E4:an, norrut i riktning mot Läsäng och följer i stort sett befintliga vägar fram till Korsvägelyckan. Kulverten följer därefter befintliga vatten- och avloppsledningar från Korsvägelyckan fram till Hällstorpsdammen och Lockebo. Sträckningen går härefter över åkermark för att följa E4:an norrut mot Sagaholmsvägen. Därefter skall kulverten läggas ned under E4:an och

längs med Sagaholmsvägen fram till Herkulesvägen och följa den fram till E4:an för att sedan ansluta till befintligt fjärrvärmenät vid Eurostoprondellen.

Målsättning

Målsättningen med den kulturhistoriska förstudien är att ge en översiktlig bild av kulturmiljön längs den planerade fjärrvärmekulverten. Syftet är även att peka ut känsliga kultur- och fornlämningsmiljöer där alternativa sträckningar är att föredra.

Metod

Till grund för arbetet ligger en genomgång av Jönköpings läns museums arkiv och Riksantikvareämbetets fornminnesregister. En översiktlig studie av äldre kartor har genomförts vid Lantmäteriet i Jönköping. Om ortnamnsbetydelser och äldsta belägg för bebyggelse i närheten av den planerade ledningsdragningen har namnforskare Jan Agertz vid länsmuseet bistått med uppgifter. De har hämtats ur *F-topo. Historisk-topografisk databas för Jönköpings län* (under uppbyggnad).

En fältinventering utfördes längs med sträckningen. Då fältgranskningen var översiktlig skall eventuella gränser för lämningarnas utbredning inte ses som absoluta.

Topografi

Kring Torsvik, i anslutning till det planerade kraftvärmeverket, är terrängen kuperad och nivåerna varierar från cirka 180 till 200 meter över havet. Marken är beväxt med barrskog. Stora höjdskillnader kan noteras mot Hunnaforsens bäckdal. Vid Läsäng och utmed den östra sidan av Torsviksåån, som Lillån benämns mellan Barnarp och Odensjö, utgörs landskapet av ett öppet odlingslandskap. Topografin är svagt kuperad och sluttar mot Torsviksåån. Torsviksåns meandrar genom dalen och dess närmiljö domineras av lövskog och våtmarker. Norr om Läsäng är landskapet kuperat och domineras av barrskog.

Söder om Hällstorpsdammen består marken i huvudsak av barrskog. Detta delområde utgörs i sin västra del av en sedimentplåtå som sluttar kraftigt ned mot Hällstorpsdammen. Dammen, som anlades 1932, ligger i en sänka mellan åsar. Den omges i söder, öster och sydöst av kuperad skogsmark. I den nordvästra delen utgörs marken främst av betesmark. Nedan dammbyggnaden finns, förutom en tillfartsväg till kraftstationen, den torrlagda åfåran, bestående av en sprickdal med berg i dagen på båda sidor och stora block i åfåran. Höjdskillnaderna efter dammen i Lillåns strömningsriktning är mycket kraftiga. Utmed motorvägen, vid Lockebo, är marken kraftigt kuperad och nivåerna ligger på ungefär 145 till 155 meter över havet. Resterande del av kulvertens sträckning går genom tätbebyggda områden vid befintligt vägnät.

Fornlämningsmiljö och Resultat

Fornlämningsmiljön och resultatet av fältinventeringen beskrivs nedan i löptexten. I marginalen finns markeringar som hänvisar till kartan i bilaga 1 där fornlämningar är markerade.

Kraftvärmeverket planeras att anläggas i nordvästra delen av Torsviks industriområde. I närområdet har Jönköpings läns museum utfört flertalet arkeologiska utredningar och undersökningar. Bland annat har gravfält från järnåldern undersökts. Från historisk tid finns det i Torsvik spår efter omfattande skogsnäringar, främst i form av kolning. Kolbottarna och kojgrunderna kan sannolikt kopplas samman med järnhanteringens expansion från 1600-talet och framåt. Vid inventeringen påträffades flertalet kolbottnar i skogsområdet mellan Torsvik och Läsäng. De är i genomsnitt 12 meter i diameter och ett par decimeter höga. Kolbottarna har grävda gropar utefter kanterna, så kallade fotrymningar. De är av samma storlek och karaktär som de inom fastigheten Flahult 21:1 dokumenterade kolbottarna (Hägström 2002). I slutningen ned mot Läsäng, längs med Hunnaforsen, löper en hålväg. Parallellt med den kunde en del av ytterligare en hålväg iakttagas intill en fritidsfastighet. Enligt den planerade dragningen av kulverten skulle både kolbottnar och hålvägen komma att förstöras.

I - Kolbottnar

II - Hålväg

Sydväst om Läsäng finns en fornlämning registrerad, Raä 130. Den utgörs av en torplämning benämnd Brukliden och skall enligt fornminnesregistret funnits på platsen mellan åren 1831–1889. Torplämningen berörs inte av arbetsföretaget.

Cirka 0,5 kilometer norr om Läsäng, utmed Höglandsledens östra sida i en vägkrök, berörs en liten väghållningssten. I fornminnesregistret saknas uppgifter om den. Omedelbart norr därom har en kolbotten halverats vid anläggandet av vägen.

III - Väghållningssten

IV - Kolbotten

Strax norr om Skäggebo viker föreslagen ledningsdragnings av i två olika riktningar och alternativ ned mot Korsvägelyckan. Det östliga av de två alternativen skär igenom ett område med kolbottnar, där även resterna efter en sannolik kolarkoja observerades. Det västliga alternativet löper först genom en öppen åkeryta på 200 meters höjd över havet, därefter passeras återigen ett kuperat skogsparti med många kolbottnar, en del skadade av skogsvägar. På en höjd ett 20-tal meter öster om dessa ligger Raä 52 (Barnarps socken), ett gravröse som sannolikt anlagts under bronsåldern. Vid inventeringen bedömdes röset vara 11 meter i diameter och ungefär 1 meter högt. Det östliga alternativets avstånd från Raä 52 uppskattas till detsamma som på västsidan, cirka 20 meter.

V och VI - Kolbottnar och ev Kolarkoja

VII - Kolbottnar

VIII - Raä 52

Vid Korsvägelyckan går ledningsförslagen ihop genom en öppen åkeryta på cirka 175 meters höjd över havet. I anslutning till en fritidsfastighet sydöst om åkern finns en domarring och en skärvstenshö. De upptäcktes och besiktigades år 2001 och har till dags dato inte fått något Raä nummer (muntl. Nordström 2003). Domarringen och skärvstenshögen berörs ej av kulverten

IX - Domarring och Skärvstenshö

men ligger i närheten. Korsvägelyckan är en plats med namn och tradition där fem skogsvägar strålar samman.

Drygt en halv kilometer i sydvästlig riktning om Korsvägelyckan återfinns registrerade fornlämningar, samtliga i krönläge. De utgörs av gravfält från äldre järnåldern, Raä 13, och uppgifter om borttagna hällkistor, Raä 14 och 127. Den sistnämnda uppges också vara en plats med namn och tradition.

X - Raä 12

Norrut från Korsvägelyckan planeras kulverten att följa befintliga vatten- och avloppsledningarna fram till Hällstorpsdammen. Strax väster om kulvertens sträckning, vid Ledalyckan, ligger Raä 12. Även det är ett gravfält bestående av gravar tidstypiska för den äldre järnålderns gravskick.

XI - Kolbottnar

I en sänka på sydvästra sidan om Hällstorpsdammen passerar ytterligare ett område med kolbottnar.

XII - Raä 57

Lillåns/Hällstorpsåns vattenflöde har under flera århundraden utnyttjats som kraftkälla och utmed ån finns flera platser av industrihistoriskt intresse (Kulturhistorisk utredning 1989). Vid Hällstorpsdammen finns Raä 57 och i fornminnesregistret står det att läsa om tre bebyggelseämningar vilka utgör resterna efter vattenkvarnar. De syns som rester efter grundmurar i terrängen och ligger strax väster om den planerade kulvertens sträckning. Den övre kraftverksdammen anlades 1914-1915 av Norrahammars Elverk AB. Från dammen leds vatten i en tub till den övre kraftstationen som är uppförd 1914 (Kulturhistorisk utredning 1989). Tillbyggnader har skett i omgångar fram till 1938. Intill kraftstationen finns en maskinbostad och några bostadshus (Willstrand-Stalin 1998:28). Nordöst om Hällstorpsdammen, cirka 100 meter från den planerade kulverten, anlades på 1600-talet ett borrhbruk för musköter, Raä 61. Det hörde till Jönköpings gevärsfaktori. Borrhbruket består i dag av två torpställen. Vid dammen och ravinen förläggs kulverten i en rak linje från dammens norra sida fram till och över ravinen. Jönköpings läns museum anser att det ur kulturmiljösynpunkt inte finns något att invända mot föreslagen sträckning.

XIII - Raä 61

Strax söder om Lockebo förläggs kulverten under Värnamovägen och snett genom åkermarken ut mot E4:an. Topografin här är kuperad och nivåerna ligger på ungefär 145 till 155 meter över havet. Ledningen löper parallellt med E4:an ett kortare stycke. Enligt den kulturhistoriska utredningen *Landsbygden. Jönköpings kommun*, finns ett värdefullt byggnadsobjekt vid Lockebo 1:4. Detta berörs dock inte av den planerade projektet. Norr om Lockebo viker sträckningen av i västlig riktning genom en sänka i åkermark och går sedan genom skogsmark fram till rondellen vid Råslätt. Vid Sagaholmsvägen skall kulverten läggas ned under E4:an. Kulverten är planerad att löpa utmed Sagaholmsvägens södra sida fram till Herkulesvägen och följa den fram till E4:an för att sedan ansluta till befintligt fjärrvärmenät vid Eurostoprondellen. Ur kulturmiljösynpunkt finns det inte något att invända mot den planerade sträckningen Sagaholmsvägen - Eurostop, anser Jönköpings läns museum.

Denna del av Ljungarums socken är dock mycket intressant ur kulturhistorisk synvinkel, därför redovisas de i närområdet registrerade fornlämningarna nedan. På östra sidan om E4:an och söder om Sagaholmsvägen finns Raä 174. Fornlämningen upptäcktes 1990 vid en arkeologisk utredning i området (Nordman 1991). På senare år har delar av området återigen varit föremål för tre arkeologiska utredningar och en förundersökning. Fornlämningen utgörs bland annat av boplatsanläggningar av förhistorisk karaktär. Anläggningarna har fått dateringar som spänner från cirka 1000 f Kr till 1500 e Kr (Borg 2001 och 2002). Någon del av detta område berörs ej av arbetsföretaget.

XIV - Raä 174

Norr om Sagaholmsvägen, har de nu borttagna fornlämningarna Raä 52 (Ljungarums socken), 21 och 20 legat. Raä 52 utgjordes av en kolningsgrop och del av en hålväg. Raä 21 skall enligt fornminnesregistret ha utgjorts av ett gränsmärke och en rest sten. Raä 20 var platsen för länets kanske mest omtalade bronsåldersgrav, Sagaholmshögen. Öster om Herkulesvägen har även lösfynd i form av en skafthålsyxa, flintskrapa, flintskära och avslag i flinta påträffats. Jönköpings läns museum utförde 1997 en arkeologisk utredning vid fotbollsplanerna i närheten av Ljungarums kyrka. Där kunde en förhistorisk boplats konstateras, Raä 178 (Nordström 1997). Vid Strömsberg finns bebyggelse lämningar, Raä 101, bestående av resterna efter en såg, ett kraftverk och en kvarn. I industriområdet norr om E4:an har två nu borttagna högar legat.

XV - Raä 52

XVI - Raä 21

XVII - Raä 20

XVIII - Lösfynd

XIX - Raä 178

XX - Raä 101

XXI - Raä 27 och 28

Ortnamn

Nedanstående uppgifter, angående ortnamn och äldsta belegg för berörda byar i Barnarps socken, har hämtats ur F-topo och sammanställts av namnforskare Jan Agertz.

Läsäng

Namnet är äldst belagt *Läsengh* i jordeboken 1542 och under 1500-talet redovisas ett skattehemman och en kyrkoutjord. Detta är ett besvärligt namn men den mest sannolika tolkningen är att det rör sig om ett ursprungligt ägonamn. Bestämmningsleden här kan vara bildad till verbet *läsa* i betydelsen 'samla (ax), rensa (ärter)'; en annan möjlighet är att *Läs* är ett vattendragsnamn, det finns exempel på sådana från andra håll i landet. I så fall skulle det kunna avse den å där Hunnaforsen ligger. Då skulle namnet betyda 'ängen vid ån Läs'.

Lockebo

Lockebo är äldst belagt i Jönköpings tänkebok cirka 1510 där *swen j lukkitbodha* nämns; i äldsta jordeboken 1542 står *Lukaboda* och under 1500-talet redovisas ett frälsehemman. Namnet är ett ursprungligt ägonamn med huvudleden *boda* 'ängsmark med förvaringsbod för skörd'. Bestämmningsleden kan utgöras av: mansnamnet *Locke* 'Lockes äng'; *luck* 'vitsippa' och då betyda 'vitsippeängen'; adjektivet *lucker* 'porös (om jordmån)' med flera. Bebyggelsen är senmedeltida.

Äldre kartmaterial

En översiktlig studie av äldre kartor har genomförts vid Lantmäteriet i Jönköping. Inom förstudieområdet finns endast ett fåtal äldre kartor över de berörda byarna. Två av fem kartor innehöll relevant information.

Akt 16 över Läsäng. *Storskifte jämte rågångar mot Flahults by*. Upprättad 1804 av Magnus Jarter. Av den kartan framgår att ledningen dras genom äldre åkermark. Bebyggelsen låg då på östra sidan om vägen.

Akt 15 över Hällstorp. *Rågångar mot Spånhult stora nr 1*. Upprättad 1800 av A. Chytraus. Kartan visar att berört område var skogsbeväxt på 1800-talet.

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr:	415/02
Beställare:	Jönköpings Energi AB
Rapportansvarig:	Lisa Skanser
Fältansvarig:	Lisa Skanser
Fältpersonal:	Lisa Skanser
Fältarbetstid:	030128–030129
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Jönköpings kommun
Socken:	Barnarp och Ljungarums socken
Belägenhet:	Ekonomiska kartans blad 7E 1a, 7E 0a, 6E 9a

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv

Referenser

Tryckta källor

- Borg, J. 2001. *Arkeologisk förundersökning. Stadsäga 65. Inför planerade industriändamål*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2001:40. Jönköping.
- Borg, J. 2002. *Arkeologisk utredning, etapp 2. Tre turer till Stg 65. Inför planerade industriändamål*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2002:49. Jönköping.
- Häggström, L. 2002. *Arkeologisk utredning. Svart kol vitt guld. Arkeologisk utredning inför planerad exploatering på Flahult 21:1 mfl, Torsvik*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2002:11. Jönköping.
- Kulturhistorisk utredning. 1989. *Landsbygden, Jönköpings kommun*. Jönköpings läns museum och Jönköpings kommun, rapport nr 17. Jönköping.
- Nordman, A-M. 1991. *Arkeologisk utredning. Stg 65*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1991:15. Jönköping.

Nordström, M. 1997. *Arkeologisk utredning. Inför planerad utbyggnad av fotbollsplanerna vid Ljungarums kyrka - Strömsberg*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1997:4. Jönköping.

Willstrand-Stalin, H. 1998. *Kulturhistoriska industrimiljöer i Jönköpings län*. Länsstyrelsen i Jönköpings län, meddelande 1998:36. Jönköping.

Otryckt källa

F-Topo. Historisk-topografisk databas för Jönköpings län. 1989- (under uppbyggnad). Upprättad av Jan Agertz.

Muntlig källa

Nordström, M. 2003. Jönköpings läns museum.

Arkiv

Jönköpings läns museums antikvariska och topografiska arkiv. Jönköping.

Kartunderlag

Akt 16: Läsäng. *Storskifte jämte rågångar mot Flahults by*. Upprättad 1804 av Magnus Jarter.

Akt 15: Hällstorp. *Rågångar mot Spånhult stora nr 1*. Upprättad 1800 av A. Chytraus.

Akt 30: Hällstorp. *Karta med beskrivning över alla ägorna*. Upprättad 1824 av Jonathan Montelin.

Akt 2: Låckebo. *Förrättning rör tvisteparp mot Odensjö by*. Upprättad 1784-1791 av Svante Segerdahl.

Akt 26: Låckebo. *Enskifte*. Upprättad 1822 av J Allvin.

